

Iskoláinkról.

Az unitárius hitfelekezet alakulása óta erkölcsi szoros kötelességének tartotta növendékei vallásos, erkölcsös és tudományos növeltetéséről gondoskodni; s mivel ezen önkénytes kötelességérzet gyakorlati nyilvánítására a hazai intézvények és törvények teljes szabadságot nyújtottak, a tanítás és nevelés ügye hitfelekezetünk buzgó tagjainak minden időben szíven feküdt.

Innen magyarázható azon lelki aggodalom — mondhatni elkeseredés — melyet a közelebbi évtized alatt hitfelekezetünk minden tagja érzett, midőn azon jogunk, hogy tanintézeteink felett függetlenül rendelkezessünk, tőlünk elvétellett; százados szokás és a hazai törvények által biztosított önkormányzási jogunk egy, egyházunkon kívül álló, annak jogait tekintetbe nem vevő, házi és országos viszonyainkat nem ismerő hatalom inézkedéseinek végrehajtójává törpítetett.

A bécsi kormánynak tizenkét év alatt velünk szemben tanusított magatartása ismeretesebb, mintsem arról szólani szükségesnek tartanám; mindnyájan éreztük és érezzük, hogy az, a mellett, hogy törvénytelen volt, sok tekintetben méltó aggodalomra szolgáltatott alkalmat. Szükségesnek tartom azonban megnyugtatósul a multra s tanulságul a jövőre, megvizsgálni azon befolyást, melyet amaz idő alatti rendszer erkölcsi s kivált tudományos tekintetben gyakorolt; s azon kárt és hasznót mérlegelni, mely az által hitfelekezetünkre háromlott. Szükségesnek tartom ezt, különösen most, midőn kötelességünknek érezhetjük viszont gyakorlatba léptetni azon jogunkat, melyszerint tanintézeteink felett szabadon rendel-

kezhessünk; mely önkormányzási jognak áldása: hogy hitfelekezetünk mindig képes volt kivinni azt, hogy iskoláink a kor kívánatainak lehetőleg megfeleljenek minden időben.

Sokan vagyunk, kik az ugynevezett régi rendszer alatt végzettük tanulásunkat, azon rendszer alatt, melyet bár akkor is mint most, sok tekintetben hiányosnak tartottunk és tartunk, de a melytől még sem tagadhatjuk meg, hogy a kor kívánatának meg ne felelt volna.

Ugyanis nem csak polgári, hanem — mondhatni — házi életünk igényei a latin nyelv teljes tudását igényelték. Midőn a honfi csak úgy szolgálhatott hazájának, ha latinul tudott, s a tudományos pályára lépett ember csak úgy számíthatott tisztességes jövőre, ha latinul tudott: igen természetes, ha iskoláinknak az lön kitüzve főczélul, hogy a növendéket a latin nyelvre megtanítsák s annak gyakorlati használására elkészítsék; igen természetes az is, hogy e szerint egy tárgy tulnyomóságban levén, az emberi ismeret többi ágáival a nemzeti nyelv mívelésének is szenvednie kellett.

E rendszernek előnye volt: hogy a főczél — a latin nyelv gyakorlati tudása — el lön érve; s minthogy a növendékek fiatalabb éveiket csaknem kizárólag a latin nyelv megtanulásában töltötték el, a mi kevés tudományt még tanulniok kellett, azt érettebb korukban tanulván, jól megértették s jól meg is tanulták.

A magyar irodalom s nemzeti érzület párhuzamos emelkedésével az anyanyelv mívelése nemzeti kötelességgé válván, érezni kezdette hitfelekezetünk, hogy iskolai rendszerünk e tekintetben nagyon hiányos; érezhetővé lön az is, hogy a magán és polgári életben egy nyelvnek — még pedig holt nyelvnek — bár mily tökéletes tudása a kor emelkedő igényeinek nem felel meg: gondolkozni kezdett tehát iskoláinknak korszerűbb szervezéséről.

Az 1840-ben Bőlönben tartott zsinati főtanács e tárgyban bizottmányt nevezett ki, mely a más évben következett

korondi főtanácsra munkálatát beadván, iskoláink szerkezete az eddigi rendszertől eltérve, gyökeres változtatáson ment keresztül; ugyanis:

A latin nyelv helyébe az anyanyelv lett tannyelvvé; a magyar nyelvtan rendes tantárggyá tétetett; az alsóbb osztályok eddigelő mondhatni egyetlen tantárgya — a latin nyelv — mellé a mindennapi életre szükséges real-tudományok, u. m. elemi terményrajz, földirat, szám- és mértan felvételtek; egy második élőnyelvnek — a németnek — teljes, a görögnek némi taníttatása elrendeltetett; gondoskodva lön e mellett arról is, hogy a növendékek a latin nyelvben a lehető legnagyobb képeztetést nyerjék. Az ugynevezett bölcselmi tanfolyam tárgyai közül a földirat elvétetvén, helyébe a statistica tétetett; s a természet- szám- és mértan terjedelmesebb tanítása megrendeltetett. S hogy ezen intézkedéseknek a lehető legjobb eredménye lehessen, a tanítókra nézve az addig szokásban volt osztálytanítóság helyébe a szakrendszer hozatott be, a szerint, hogy az egyes osztályoknak ne legyen saját, csak azon egy osztályban foglalkozó, tanítója, hanem egy tanító csak egy tárgyat tanítson, annyi osztályban, a hányban érkezik.

Ezen tervezetnek — szerintem — hiánya volt: hogy a tanulónak az iskolai tanulmányokoni végig haladása erőszakolva volt annyira, hogy ha a gyermek — miként ezt egy főtanácsi határozat megengedte — hat éves korában tanulni kezdett, már 17 éves korában még a bölcsészeti tanfolyamot is végezhetette; pedig tapasztalatból tudhatjuk, mily kevés áldással lép ki az iskolából a több képességgel bíró növendék is, ha a magasabb tudományokat, ugyszólva, gyermekkorában tanulja.

Hiányos volt továbbá a magyar nyelvészeti folyam²: az iskolai év II. és III. éve levén sajátlag arra szánva, annyi idő és oly korban, midőn a gyermek készütsége és koránál fogva a nyelvtannak csak legelemibb részét tanulhatta meg.

Ehez járult még azon tévedés, hogy ily kevés nyelvtani kézsültség után mindjárt egyszerre két idegen nyelvet kellett a gyermeknek megkezdni.

Ezen rendszernek azonban örvendetes eredménye mégis lett: a növendékek bámulandó haladást tanusítván a kísérlet nehézsége és a dolog ujdonsága mellett is, pár év már képes volt megnyugtatni hitfelekezetünk azon tagjait, kik a régi rendszertől való lényeges eltérésben megbotránkoztak volt. Diadalra segítette különösen az ezen tervezetben követett lélek- és neveléstani józan elveket, a tervezet tulajdonképeni szerzője, tagtársunk Brassai Sámuelnek a rendszer foganasztítása körül tanusított buzgalma.

E rendszer szerint folyt a tanítás iskoláinkban addig, mig 1850-ben a bécsi kormány a hitfelekezetektől elvevén azon jogot, hogy a tanítás ügye felett rendelkezessenek, iskoláink tulajdonképen a nevezett kormány intézeteivé alakították át — hitfelekezetünkre csak az bizatván, hogy a kormány intézkedéseit végrehajtsa, természetesen saját költségén.

Az egyházi képviselőtanács, valamint a koronként tartott főtanácsok, a bécsi kormány intézkedései ellenében lelkiismeretesen védelmezték egyházi önállóságunkat mindaddig, mig vagy iskoláink bezáratása, vagy a kormány intézkedéseinek elfogadása között kellett választani: végre az osztrák szervezet lön iskoláinkra erőszakolva. Ezen szervezet által iskoláink lényegileg nagy változáson mentek keresztül.

Először: hazai, vallási, polgári és házi igényeink, szükségégeink mellőzésével, iskoláink a birodalom minden részében levő gymnasiumokkal egyformásítottak.

Másodsor: a felsőbb osztályokba eddig beosztva volt theologiai tantárgyaknak ki kellett maradniok.

Harmadsor: a bölcselemi tanfolyam teljes kizáratása és az által, hogy a természettan, történelem, különösen a hazai történelem a felsőbb osztályokban — hol ezeknek okszerű he-

lyök van — csak csekély mértékben lőnek beosztva, különösen kolozsvári iskolánk egészen elvesztette egyetemszerű jellegét.

Negyedszer: iskoláink kizárólag tudós intézetekké lőnek, s a már mostan gymnasiumnak keresztelt iskolánk minden növendékét úgy kellett néznünk mint egy inast, kiből okvetetlen tudóst kellett faragnunk, még pedig leginkább latin vagy görög nyelvészt; hiszen nyolcz osztályos kolozsvári gymnasiumunkban, pl. a latin és görög nyelvészetre hetenkint 78, a többi tantárgyakra — a német nyelven kívül — összesen 90 óra volt szabva.

Ezen szervezet által elvesztették iskoláink vallásos jellegüket, kolozsvári főiskolánk különösen megszűnt oly intézet lenni, melyben a növendékek bár általánosan nem tökéletes; de a hazai, polgári és társadalmi viszonyoknak, valamint a mindennapi élet által igényelt szükségeknek megfelelő képeztetést nyerhessenek, s hitfelekezetünkkel egyetemben e tekintetben érzette az egész ország a bécsi kormány által beállított gymnasialis rendszernek, s az azáltal szándékolt miveltségbeni egyöntetűségnek félszégességét. A mesteremberekké leendő gyermekekért nem voltak polgáriskolák, a leendő gyárosok, magasb iparosok és okszerű gazdák számára hiányzottak az ipartanodák, s az egész hazában nem volt egyetlen, hol magasabb tudományos miveltségre készülő ifju magát képezhette volna. Mindezek helyett a haza összes fiatalága a polgári, társadalmi és vagyoni viszonyok mellőzésével, egy nagy rész életcélja és jövő pályája ellenére az egyoldalú gymnasialis képeztetésre volt szorítva kizárólag. Szerintem ezek voltak a bécsi szervezet hiányai velünk szemben.

Különbén az osztrák szervezetet elvontan vizsgálva, el kell ismernünk, hogy az a külföldi, nevezetesen a némethoni tudós gymnasiumokban szokásos rendszer szerint levén alkotva, azon cél elérésére, melyre tulajdonképen rendelve kellene lennie, több paedagogiai és lélektani hiányai mellett is használható.

A közelebbi tíz esztendő eseményein végig tekintve, tapasztalatainkat a következőkben állíthatjuk össze:

Három nagyobb iskolánk már az 1842-ki szervezet szerint is némileg tudományos gymnasiumokká levén alkotva, a bécsi szervezetet az iskoláinkban akkor szokásos rendszerrel alakilag összeilleszteni nem volt nehéz: ugyanis kolozsvári főiskolánkban összesen tizenegy osztály volt, melyből a három első elemi osztálynak hagyva, éppen kitelt a bécsi szervezet szerinti nyolcz osztályos gymnasium. Tordai meg székelly-kereszturi addig nyolcz osztályos iskoláinkból, három osztályos elemi iskola, s öt osztályos gymnasium lett.

De lényegileg mégis nagy változáson mentek keresztül nevezett intézeteink az által, hogy több tantárgy merőben kizáratott, némely pedig, a mi rendszerünkötől eltérőleg, szerintem igen helytelenül osztatott be.

Miként fennebb emlitém, a bécsi szervezetben a latin és görög nyelvészet tulnyomóságban levén, e tekintetben természetesen iskoláinkban is nagyobb sükert mutathattunk fel, mint a régibb rendszerek alatt, nevezetesen a görög nyelvészetben, melyet eddig iskoláink végczéljához képest mostoha gyermeknek tekintettünk s a legutóbbi szervezéskor is csak három osztályba szoritottunk s azokban is számára hetenként csak 2. órát szabtuk — igen természetes, hogy ily módon nagyon gyarló eredményre lehetett jutni; mig ellenben a bécsi rendszer szerint tanuló közepes tehetségű tanulók is az utolsó években meglehetősen készséggel fordítják a görög remekírók munkáit.

A latin nyelvészetben is kétségkívül többre mentünk ezen rendszer alatt, mint az 1842-ki szervezet szerint. Akkor öt osztályban hetenkint öt-öt órán tanulta ugyan a gyermek a latin nyelvet, de a két utolsó osztályban „latin“ czim alatt inkább a latin és magyar költészet és szónoklat elemeit tanulta, s ha nyelvészeti készsége engedte volna is, de kora- és értelmi fejlettségénél fogva a latin remekírók kö-

zül csak Cornelius Nepost olvashatta, legfeljebb Ovidiustól és Cicerotól valami keveset. A három felosztály számára összesen szabott hetenkénti egy latin nyelvészeti órával igen kevés eredményre lehetett jutni.

Ellenben most a gymnasiumot végzett ifjak érettségi vizsgák alkalmával, kivált a tehetségesebbek, biztossággal fordítják Tacitust és Horatiust. Igaz ugyan, hogy nem oly erős grammatikusok, mint kivált a régiebb — ugynevezett latin — rendszer alatt; de ennek főbb oka a kormány által reánk erőszakolt tankönyvnek gyarló volta.

A német nyelvben annyira mentek a növendékek, hogy a gymnasiumot végezve, többen egyenesen német egyetemekbe léptek, hol a nyelv nehézsége éppen nem gátolta az illető tudománynak sikeres tanulását, s az érettségivizsgát becsülettel kiállott ifjunak csak kevés gyakorlás kellett, hogy német nyelven tanulhasson, irhasson és beszélhessen.

A mennyiségtant illetőleg meg kell különböztetnünk a tulajdonképeni számtant (nevezett számokkali műveletek) és a betűszámtant (átalános számokkali műveletek). A német szervezet szerint az elsőre a két első gymnasialis osztály volt tulajdonképen szánva, akkor is hetenkint csakis három óra egy osztályban; oly kevés idő s oly korban, hogy a gyermek a számtant mint tantárgyat sem tanulhatta meg, annál kevésbbé volt képes az elméletileg betanultat a mindennapi élet különböző, általa még fel nem fogható szükségeire gyakorlatilag alkalmazni. Ezen tévedésen az által kívánt a szervezet segíteni, hogy az alkalmazott számtan némely magasabb nemeit, pl. az összetett hármasszabály különböző alkalmazását, a IV. osztályban ismét elővételre; de ekkor a nemtudományos pályára szánt növendékek már kiléptek, s a többieknek is, hogy a tanítás sikeres lehessen, ismételni kellett az ezelőtt két évvel tanultat, hogy ezt megérthessék és tudhassák.

Az algebrát illetőleg azon balfogás lön elkövetve, hogy

azt már a harmadik gymn. osztályban meg kellett kezdeni, ezáltal a tudomány minden értelem nélküli gépies kezelési készséggé aljasult az alsóbb osztályokban. Mindamellett hat egész év, hetenként három órával, levén e tantárgyra szabva, e rendszer alatt növendékeink annyira mentek az algebra-ban mint soha azelőtt.

Nem nyilatkozhatunk ily kedvezőleg a természettanról. E cím alatt a szervezet szerint a terményrajz, matematikai földirat és a tulajdonképeni természettan lön egybefoglalva. Kellő eredményt egyikben sem lehetett eszközölni, a tudomány elforgácsolása és megosztása miatt. Az I. II. III. osztályban az egyes ásványok, növények és állatok monographiáját tanulhatta a gyermek tulajdonképeni rendszer-isme nélkül, mely majd később az V. és VI. osztályban lön előadva.

A tulajdonképeni természettant a III. osztályban egy egész félévig s az egész IV-dikben tanulta a gyermek, még pedig ezen elemi folyamban a természettan magasabb részei, mint halltan, világosság, deléjesség, villanyosság s a t. mind ki voltak jelölve megtanulandóknak, természetesen a tanulók nagy hátrányára; mert részint a tárgy volt fejlettségökhöz mérten igen magas, részint az ezen tárgyak megértésére szükséges algebrai készség hiányzott nálök. Igen természetes, hogy ezen tantárgyban így kevés való sükert lehetett eszközölni.

Két év mulva a VII. és VIII. osztályban viszont előkerült a természettan, de hetenként csak három-három óra volt kitűzve, ezen kevés idő alatt már most az egész természet- és vegytant, valamint a csillagászatot is el kellett végezni. Az összes tudományosságnak tehát ezen szép és egyszersmind hasznos ága csak mellékes tárgynak tekinteték, nem levén az egy osztályban is kiválólag öszpontosítva kezelve.

Hasonló baleljárás mellett hasonlólag hiányos volt a

földirati és történelmi tanfolyam. A földirat tulajdonképen nem is volt külön tárgy, hanem a történelemmel egyesített, az I. gymnasialis osztályban az egész tanfolyamot egy év alatt, hetenként három órával, el kellett végezni; igen természetes, hogy ily intézkedés mellett vagy csak kevés részét végezhetette el a gyermek a tantárgynak, vagy ha az egészen keresztül lön erőszakolva, az egészből semmit sem tanulhatott meg jól és értelmesen.

A szervezet e hiányon az által kívánt segélleni, hogy mindjárt a II-dik gym. osztályban, tehát 11—12 éves gyermekekkel megkezdendő történelmi tanfolyamban az egyes országok földiratát röviden, futólag bevezetésül a történelembé, meg kellett a gyermekkel ismertetni. De a földön vidékek, országok vannak, melyek történelmi tekintetben szóba sem jönnek, a melyek azonban természettani s más okok miáun igen érdekesek lehetnek, s melyek éppen azért nem maradhatnak a tanulók előtt merőben ismeretlenek. E mellett a gyermek a földrészek jelen földirati viszonyaival, a mostani elnevezésekkel csak felületcseu levén ismeretes, s a csak hamar megkezdett ó-kori történelemben azok egészen más viszonyban, más felosztás és elnevezés alatt fordulván elébe, egészen zavarba kellett jönie a történelem színhelyére nézt.

A történelmi folyamat a második gym. osztályban, tehát 11—12 éves korában kellett a gyermeknek megkezdenni, s három év alatt a világi események egész során végig kellett mennie. A gyermek ítélő, okoskodó tehetsége, világnézete nem levén eléggé kifejlődve arra, hogy a képzeletben előtte lefolyt események felett elmélkedni képes lehessen, az egész három évi tanulásnak az a haszna volt, hogy egy néhány történelmi adat, évszám és név emlézése, betanulása által emlékező tehetsége gyakoroltatott, szilárdítatott. Nagyon helyes volt tehát a szervezetben az, hogy a történelmi tanfolyamot az V. osztályban viszont elől kellett a gyermeknek kezdeni tüzetesebben és terjedelmesebben, s a négy éven ke-

resztül hetenként három órával folytatott tanulás után némi sikert láttunk; azonban valamint a történelmi vizsgák, úgy a latin és görög remekírók olvastatásakor mindég igen érezhető volt, hogy a földiratban járatlanok a tanulók. A kormány azon erőszakos intézkedésének, hogy a hazai történelem helyett az osztrák állam ismertetését és részletes történelmét tanítsuk, nem engedelmeskedtünk, hanem a hazai történelmet valamint az alsóbb, úgy a felsőbb osztályokban mint külön tárgyat tanítottuk mindig.

Ezen képet terjeszthetjük hitfelekezetünk elébe iskoláinknak, jelesen kolozsvári főiskoláinknak, közelebbi tizenkét évi tudományos életéről, melyen bár vannak egyes fénypontok, de vannak hiányok, melyek meglehetősen igazolják hitfelekezetünk buzgó tagjainak folytonosan tanusított aggodalmát.

Azonban a közelebbi tizenkét, különben szomorú emlékü évből, örvendeztető, vigasztaló jelenségeket is mutathattunk fel tisztelt olvasóinknak némi megnyugtatóul. A kormány által reánk erőszakolt, hiányos s a mellett nagyon költséges rendszer beállíthatásáért hitfelekezetünk áldozó, vallásos buzgalmának sikerült iskoláinkat népes, a tanításra képzett tanító személyzettel ellátni; mind a három iskola helyiségeit tetemes építkezésekkel gyarapítani. Ezen utolsóra annyival nagyobb szükség volt, mert iskoláink s különösen kolozsvári főiskolánk már oly népessé lett, milyen a jelen században egyszer sem volt. *) Ezen tetemes szám-gyarapodást nem tulajdonítjuk ugyan a rendszer jóságának, inkább a felébredt tanulási vágynak és a tizenkét év alatt gyakorolt, de természetellenes katonáskodási rendszernek, mely a seregbe beosztottak életéből tizenkét legszebb évet kitörölvén, az élet- és társadalomra nézve — mondhatni — haszonvehetetlenné tette. Ennek érzetében a legszegényebb ifjak is az iskola falai között kerestek menhelyet.

*) Kolozsvári főiskolánk népessége jelenleg 232 tanulóból áll.

A gymnasialis tanfolyamot tíz esztendő alatt kolozsvári iskolánkban 164 tanuló végezte, kik közül van jelenleg köz-magán- és népiskola-tanító 25, pap 10, orvosnövendék 3, közhivatalnok 8, tanár 6, festész 2, gazdatiszt 5, jogászati pályán 12, de ezek közül csak haton unitáriusok, bányász és erdősz 5, a többi részint mint papjelölt, az iskolában mint köz- és magán-tanító van alkalmazva, részint a papnövelde rendes tagja, a többi magángazda.

A közlöttem kimutatásból kitűnik, hogy a jogászatra, mely régebben iskoláink növendékeinek kedvencz és előmeneteles pályája volt, nagyon kevesen léptek; kevesen, mert a jogászat, valamint minden szak- és kenyér-tudomány tanulhatása, oly sok nehézséggel, annyi költséggel járt, hogy csak a vagyonosabbak bírhatták meg, s költség hiánya miatt sok szép készülségü és tehetségü ifju volt kénytelen vagy magán szolgálatba, vagy a magán élet terhei közé vonulni, s így a vallás és közhaza érdekeinek ellenére kivált a közép nemességből. Sokan egyoldalú — mondhatni — csak elemi készülséggel lépvén az életbe, általános, különösen jogi és politikai magasabb műveltség hiányában, a közügynek nem tehetik azon sükeres szolgálatot, melyet azoktól várni lehetett volna kedvezőbb körülmények között.

Kovácsi Antal.

Rövid elmélkedés az iskolaügy felett.

„**E**lvesz az én népem; mivelhogy tudomány nélkül való“ azt mondatja az Ur Hoseással, és csudálatos, hogy éppen most, magát a műveltség oly magas fokán képzelő korunkban, sürübben mint valaha jut eszünkbe az a fenyegető intés. Tán nem is jut minden embernek; de mi, kiknek feladatunk az ifjúságot oktatni, aggódva tekintünk azokra a jelekre, melyek gondoskodásunk szeretett tárgyainál a műveltségnek inkább csökkenésére mint gyarapodására mutatnak. Sokan bámulni fognak együgyűségemen, s mutatják nekem, hogy a gymnasium egyfelől a megye- és országgyűlések karzatait foglalja el, másfelől meg előfizetési iveket küld szét saját keblében keletkezett dolgozatokra. Bevallom együgyűségemet, mert én ezeket mind tudtam s bennök éppen az érintett jelek némelyikét láttam és látom. Még többet is bevallok: hogy t. i. nemcsak az érett szilvát többre becsülöm a birtókánál, hanem a hidegföldön, maga idejében termett ugorkát is izletesebbnek tartom a melegházban vagy ágyban hajtottnál. Meg azt is tartom, hogy a ki már mást kezd tanítani s mulattatni, kivált ha ez a más a nagy közönség, annak már nem nagy kedve lesz magának tanulni. Midőn annyira duzmadoznak benne már a műveltség elemei, hogy mások javára ki is csordul, hogy térne több beléje? Na ne térjen hát? de a Dalton törvénye szerint, mely azt tartja, hogy egy edénybe, mely teli van éleny-léggel, úgy hogy több nem mehet beléje, még férkezhetik annyi köneny (hydrogen), a mennyi magára az üres edénybe bement volna, s ezenkívül megannyi legeny (azot); e szerint a morális világban is érot érő törvény sze-